

JAARBOEK

VAN HET

EUROPEES

GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN

PENNINGKUNDE

20

17

INHOUDSTAFEL

Verantwoordelijken van het EGMP	I
Afdelingen van het EGMP	II
Verslag van de AV van het EGMP FV (27/V/2017)	VII

J. (Hans) LEYTEN	
The coins of the Hindu period of Indonesia – the Hindu Sumatran and Hindu Javanese coins, their origin, weight and symbols in an historical context	1
Luc VANDAMME & Raf VAN LAERE	
Prijsmedaillen van de architectenfamilie Stoop	69
Jan MOENS	
Nieuw licht op de Belgische 1-frankstukken geslagen tijdens WO I in Birmingham (GB)	79
Luc VANDAMME	
Aanwezigheidspenning van de <i>Algemeene Nederlandsche Maatschappij</i>	85
Luc VAN EECKHOUDT	
Laurent-Joseph Hart (Antwerpen 1810 - Brussel 1860) – De meest vermaarde portretmedailleur uit de regeerperiode van Leopold I	95
Laurens AERNOUT	
Variaties in het randschrift van de 5 frank Leopold I, type ‘gelauwerd hoofd’ (1832-1844)	151
Hendrik VAN CAELENBERGHE	
Twee opmerkelijke <i>kortes</i> voor Karel V	155

Huguette TAYMANS

Prins Karel bezoekt Gent op 15 juni 1929 161

Luc VANDAMME & Didier VANOVERBEEK

Armand Bonnetain en de Luxemburgse 5 frank 1949 171

René WAERZEGGERS

Bedevoartpenningen met betrekking tot de ‘Zwarte Madonna’
van Halle 185

Luc VAN EECKHOUDT

De ontmoeting van Dominicus en Franciscus: de *Abbraccio* –
een 19de-eeuwse Romeinse medaille 197

Arnaud GRISPEN

Gouden medailles van de *Expo 1958* in Brussel en hun pochetten –
enkele onbekende zeer zeldzame varianten 201

Aankondiging

Nieuwe prijs van het Koninklijk Belgisch Genootschap voor
Numismatiek 204

Recensies

Jean-Claude MARTINY & Theodoor GODDEERIS, *Maria van Bourgondië, gravin van Vlaanderen 1477-1482. Historische en numismatische studie van de muntslag in Brugge* – René WAERZEGGERS (m.m.v. Harry DEWIT), *Leuven in metaal vereeuwigd* (11 delen) – Willy GEETS, *De Mechelse muntslag van Filips de Schone in context (1485-1494)* 205

NIEUW LICHT OP DE BELGISCHE 1-FRANKSTUKKEN GESLAGEN TIJDENS WO I IN BIRMINGHAM (GB)

Jan MOENS *

HET IS ZO'N VEERTIG JAAR GELEDEN dat Maurice Colaert^[1] ten behoeve van numismaten een aantal vragen kon beantwoorden m.b.t. de munten die de Belgische regering tijdens Wereldoorlog I liet slaan bij de private *Heaton Mint* in Birmingham (Groot-Brittannië). De reden waarom toen een beroep werd gedaan op een buitenlands munthuis – de eerste keer sinds de Belgische onafhankelijkheid – is genoeg gekend: sinds Duitse troepen begin augustus 1914 ons land waren binnengevallen, en meer bepaald sinds de inname van Brussel, kon het munthuis aldaar – toen nog uitgebaat volgens het pachtsysteem – niet meer worden ingeschakeld voor de nationale en koloniale muntslag. Anderzijds was er – en de vele uitgiften van gemeentelijk noodgeld getuigen daarvan – een dringende behoefte aan kleingeld. Bijgevolg plaatste de Belgische regering reeds op 31 augustus 1914 vanuit Antwerpen bij bovengenoemd munthuis een bestelling van 5 miljoen stukken van 1 frank, de ene helft met omschriften in het Nederlands en de andere in het Frans. Minder dan een maand later, nl. op 23 september 1914, volgde een tweede bestelling van 2.221.839 stukken, en nogmaals een kleine maand later, op 20 oktober en nu vanuit het Franse Le Havre waar de regering naar was uitgeweken, nog een derde van 3.341.323 stukken,

* Met dank aan Didier Vanoverbeek, ex-medewerker van de Koninklijke Munt van België, voor de hulp bij de opzoekingen in de archieven van deze instelling.

[1] We verwijzen de lezer naar het artikel *Het Belgisch stuk van 1 frank geslagen in Groot-Brittannië tijdens de Eerste Wereldoorlog*, verschenen in het *Tijdschrift voor Numismatiek* van het EGMP, september-oktober 1979 en beschikbaar op www.egmp-vzw.be. Het betreft een vertaling uit het Frans van Colaert's bijdrage, gepubliceerd in de *Annales van het XLIIIe Congres van de Federatie van de Archeologische en Geschiedkundige Verenigingen van België*, gehouden in Sint-Niklaas in augustus 1974. We kunnen ook refereren naar twee artikelen van dezelfde auteur in *La Vie Numismatique* van resp. maart 1974 en januari 1975.

wat het totaal op 10.563.162 bracht^[2]. Uit bewaard gebleven documenten blijkt dat de aanmunting effectief startte op 14 september 1914, en dat op 16 november 1914 reeds 4.700.000 stukken waren geslagen^[3].

Blijkbaar was daarmee de behoefte aan zilveren pasmunt niet gelenigd, want op 9 november 1916 bestelde de Belgische regering 10 miljoen bijkomende stukken van 1 frank, de ene helft met omschriften in het Nederlands en de andere helft in het Frans. Deze stukken werden aangemunt in de periode 16 januari 1917 tot 2 juli 1918, maar werden nooit in omloop gebracht (*zie infra*).

Ondanks de inspanningen die Colaert zich heeft getroost bij het zoeken naar gegevens in de archieven van de *Heaton Mint* en van de Munt van Brussel, heeft hij geen informatie kunnen vinden om de volgende twee aspecten uit te klaren:

1. Een bestelling in ronde getallen zoals 5 of 10 miljoen exemplaren roept geen vragen op, maar dat ligt toch anders met de bestellingen van 2.221.839 resp. 3.341.323 stukken. Colaert vermoedde dat deze aantallen gebaseerd waren op hoeveelheden zilvermetaal waarover de Belgische regering op één of andere manier kon beschikken, maar zonder daarbij meer concreet te kunnen zijn.
2. De stukken met jaartal 1914 zijn niet zeldzaam, wat erop wijst dat ze wel degelijk in omloop zijn gebracht, maar de omstandigheden waarin dit moet zijn gebeurd, bleven voor Colaert onduidelijk: het Belgisch grondgebied was tijdens de ganse duur van WO I nagenoeg helemaal bezet, en het lijkt weinig waarschijnlijk dat de Belgische regering in Le Havre zilvergeld naar bezet gebied zou hebben gestuurd, wetende dat de Duitsers daar dan onmiddellijk de hand op zouden leggen (zoals dat trouwens in oktober 1914 was gebeurd met de omgerekend *ca.* 1.950 kg fijn zilver die Josse Allard, de Directeur van de Munt, nog in voorraad had). In principe had de Belgische regering die stukken ook kunnen gebruiken bij betalingen in Frankrijk – de Latijnse Muntunie was nog altijd van kracht – maar ook dat lijkt weinig waarschijnlijk (de wettige betaalkracht ervan was immers beperkt tot 50 fr. per betaling).

In het *JEGMP* 2016 (p. 11-26) verscheen een artikel van Luk BEECKMANS *et al.* over een vondst in Heverlee van zilveren munten die omstreeks 1920^[4] moeten zijn verborgen. Bij de analyse ervan bleken er inderdaad Belgische 1 frankstukken met jaartal 1914 in voor te komen, maar in geringe aantallen, nl. slechts

[2] De taal van de omschriften van de tweede en derde bestelling kon niet meer worden achterhaald – de archieven van de *Heaton Mint* werden tijdens WO II gedeeltelijk vernield door een Duits bombardement – maar aangezien de Munt van Brussel begin augustus 1914 reeds voor 1.060.000 fr. zilverstukken met Franse omschriften had geslagen (waarvan 940.000 fr. in stukken van 1 franc), lijkt het plausibel dat – om het taalevenwicht te bewaren – de tweede (kleinste) bestelling Franse legendes droeg, en de derde (grootste) Nederlandse; zeker is dit echter niet.

[3] Gedetailleerde productiegegevens voor latere datums zijn niet meer beschikbaar, maar aangezien de *Heaton Mint* blijkbaar tot 1.250.000 stukken per dag kon slaan, mag worden aangenomen dat de drie bestellingen volledig waren afgewerkt tegen het einde van 1914.

[4] De sluitmunten zijn twee Franse stukjes van 50 centimes uit 1919.

3 exemplaren, daar waar hetzelfde depot 62 Belgische stukken van 1 frank bevatte met jaartallen 1910-1912^[5] (waarvan er in totaal 16.500.000 exemplaren werden geslagen). Hoewel we natuurlijk voorzichtig moeten zijn bij het trekken van conclusies op basis van kleine muntdepots, leek dit er toch op te wijzen dat de stukken met jaartal 1914 slechts mondjesmaat in omloop zijn gebracht.

Onze interesse voor deze muntslag was daarmee (opnieuw) gewekt, des te meer dat er mogelijk een informatiebron bestond die Colaert nog niet had aangeboord: België was, als lidstaat van de Latijnse Muntunie, immers door de conventie van 4 november 1908 verplicht een *Fonds de réserve destiné à l'entretien de la circulation monétaire* op te richten, waarin de winst op de muntslag in edele metalen moest worden gestort, en waarmee dan de kosten van het uit omloop nemen en hermunten van versleten stukken konden worden betaald. Concreet ging dit als volgt: de nominale waarde van de munten die werden geslagen voor rekening van de Overheid werd, bij storting ervan in de Rijksskas, in de boeken van dit fonds ingeschreven langs de creditzijde, terwijl langs de debetzijde alle kosten (van het metaal, de stempels, het slaan, het controleren, enz.) werden geboekt.

Aangezien in het vooroorlogse België alle muntstukken werden geslagen door de Munt van Brussel, was die het best geplaatst om te worden belast met de boekhouding van dit fonds, en in de jaarverslagen van de Muntcommissaris vinden we inderdaad gegevens over het netto-actief ervan, zij het zonder veel details.

Omdat de munten die de *Heaton Mint* in 1914 voor rekening van de Belgische regering had geslagen, natuurlijk ook onder deze regeling vielen, leek het dus het proberen waard om in de archieven van de Koninklijke Munt van België te gaan zoeken naar documenten m.b.t. dit fonds, en dit leverde al snel resultaat op: we konden de hand leggen^[6] op een brief van de Muntcommissaris dd° 13 mei 1921, gericht aan de Administrateur-Directeur Generaal van de Schatkist, met daaraan gehecht (*zie de bijlage*) een nota met details over de aanmuntung van de zilverstukken in Birmingham in de loop van 1914. Merk op dat er ondertussen al bijna zeseneenhalf jaar waren verstreken, waarvan toch al tweeënehalf jaar sinds het einde van de oorlog en het min of meer normaliseren van de toestand.

Deze brief en nota leren ons het volgende:

1. Voor deze aanmuntung kreeg de regering twee facturen te betalen van resp. £ 73.096-9s-1d en £ 85.898-10s-5d. De eerste factuur betrof de vermunting van 544 staven *sterling* zilver (*i.e.* 925‰), met een massa van 640.000 *grains* (1 *grain* ≈ 64,80 mg); elke staaf bevatte dus *ca.* 38,36 kg fijn zilver, en de 544 staven samen *ca.* 20.868 kg fijn zilver, wat in de praktijk moest volstaan om er 5.000.000 stukken van 1 frank mee te slaan, die $5.000.000 \times 0,005 \times 835‰ = 20.875$ kg fijn zilver bevatten^[7]. Bij de tweede factuur werd het aantal staven

[5] Eigenaardig genoeg ontbreken stukken uit 1913, hoewel daarvan 6.000.000 ex. zijn geslagen.

[6] Zie het dossier 601/13. Colaert heeft dit toentertijd blijkbaar niet geconsulteerd.

[7] Merk op dat de eigenlijke fabricagekosten hoogstens enkele procenten van het totaal uitmaakten, en het leeuwendeel van de facturen dus sloeg op de aankoop van het zilver. Omgerekend (1 *ounce Troy* = 480 *grains*) moet dit metaal zijn aangeschaft tegen zo'n 24 à 25 *pence* per *ounce*, en dat was toen inderdaad de prijs op de Londense metaalmarkt.

niet gepreciseerd, maar we denken dit als volgt te mogen reconstrueren: de 5.563.162 stukken van de tweede en derde bestelling samen bevatten in theorie ca. 23.226 kg fijn zilver, wat zou overeenstemmen met iets meer dan 605 staven; maar omdat er een zekere tolerantie (*remède*) zat op het fijngewicht van de munten, moeten 600 staven of omgerekend 800.000 *ounces Troy* in de praktijk hebben kunnen volstaan, die dan waarschijnlijk in twee schijven zijn geleverd: een eerste schijf van 320.000 *ounces* (goed voor 2.221.839 stukken) en een tweede schijf van 480.000 *ounces* (goed voor 3.341.323 stukken), wat dan meteen deze slagaantallen kan verklaren^[8].

In ieder geval blijkt hieruit dat alle stukken die door de *Heaton Mint* zijn geslagen, werden aangemunt met behulp van staven, en dus niet met metaal uit (versleten) 5-frankstukken zoals dat sinds 1886 nochtans verplicht was^[9]. Bij een koers van £1 = 25,40 fr. kostten deze stukken samen 4.038.472,37 fr., hetzij iets meer dan 38 centiem per stuk; na aftrek van nog 5.526,— fr. aan transportkosten werd de resterende winst in het *Fonds de réserve* gestort.

2. Hoewel uit de gegevens die Colaert kon verzamelen, blijkt dat op 16 november 1914 reeds 4.700.000 exemplaren waren geslagen, dateert het eerste ontvangstbewijs van de Rijksskas pas van 29 november 1917 (dus zo'n drie jaar later), ten belope van 500.000 fr. Het is overigens opgemaakt in Le Havre. De nota preciseert ook ondubbelzinnig dat deze stukken naar Belgisch Congo zijn gestuurd.

Een identieke operatie vond zo'n maand later plaats, op 27 december 1917.

3. Dan was het wachten tot na de oorlog, meer bepaald tot 25 juni 1920, vooraleer er een derde en een vierde levering aan de Rijksskas plaatsvonden (nu in Brussel), één van 1.000.000 stukken, bestemd voor Belgisch Congo, en één van 7.563.162 stukken, bestemd voor het moederland zelf.

Een vijfde en laatste levering gebeurde dan op 20 december 1920; het betrof de resterende 1.000.000 stukken, weerom bestemd voor de kolonie.

Uit deze gegevens blijkt dus dat in 1917 en 1920 in het totaal 3.000.000 stukken naar Belgisch Congo zijn gestuurd, vermoedelijk de ene helft met omschriften in het Nederlands en de andere in het Frans. Het saldo van 7.563.162 stukken is in België gebleven, maar de vraag stelt zich of deze laatste wel allemaal in om-

[8] Gemiddeld zouden de 2.221.839 stukken dan 4,144 g resp. de 3.341.323 stukken 4,133 g fijn zilver bevatten, wat aan de (iets te) krappe kant was: het theoretisch fijngewicht bedroeg $5 \times 835\% = 4,175$ g, maar het wettelijk toegelaten minimum lag op $5 \times 995\% \times 832\% = 4,1392$ g. Kreeg de *Heaton Mint* misschien instructies '*de chatouiller le remède*'?

Overigens blijkt dat met het zilver dat moest dienen voor de aanmunting van de 10 miljoen stukken in 1917-1918, *de facto* 10.009.220 stukken werden geslagen, zodat hun gemiddeld fijngewicht ook iets onder de theoretische waarde moet hebben gelegen.

[9] De oorlogsomstandigheden konden natuurlijk worden ingeroepen als een geval van overmacht. Overigens respecteerde ook de Franse regering deze bepaling niet langer, en werd circa 60% van de Franse zilveren pasmunten tijdens de oorlogsjaren geslagen met behulp van staven. Parijs beloofde daarbij om na de oorlog 5-frankstukken om te smelten voor een equivalent gewicht, maar van deze belofte is nadien, op één symbolische uitzondering na (het betrof een aanmunting van zilvergeld voor Marocco), niets in huis gekomen.

loop zijn gebracht *c.q.* écht hebben gediend als betaalmiddel in het moederland. Eind 1917 lag de intrinsieke waarde van een 1-frankstuk op 75 à 80 centiem, maar vanaf juli 1919 steeg die boven 1 frank, zodat het omsmelten ervan winstgevend werd.

Daarnaast was het door de koersstijging van de Zwitserse frank (tot 2 à 2,50 Belgische frank) interessant zilveren pasmunt naar daar uit te voeren, waar de Belgische stukken – op grond van de nog altijd van kracht zijnde conventies van de Latijnse Muntunie – evenveel waard waren als de Zwitserse; dat land verbood de invoer ervan vanaf 2 november 1920, en ontmuntte ze op 31 maart 1921.

Het is trouwens verwonderlijk dat in juni en december 1920 nog telkens 1 miljoen zilverstukken naar Belgisch Congo werden verstuurd, omdat België al begin dat jaar de principiële beslissing had genomen om daar stukken van 1 frank (en ook van 50 centiem) in onedele metalen (koper-nikkel) in omloop te brengen. De Belgische regering had daartoe reeds op 27 februari 1920 de toelating gevraagd aan de andere lidstaten van de Latijnse Muntunie; die werd verleend via de conventie van 25 maart 1920, die op 1 juli van dat jaar van kracht zou worden. Het KB dat de uitgifte van deze munten regelde, zou echter tot 28 december 1920 op zich laten wachten.

Daarnaast is het natuurlijk eigenaardig dat eind november 1916 nog een nieuwe bestelling van 10 miljoen stukken werd geplaatst (de zilverprijs lag toen zowat de helft hoger dan in 1914), terwijl – zoals we hebben gezien – op dat moment nog geen enkel stuk uit 1914 in omloop was gebracht. Misschien voorzag de Belgische regering een nakend einde van de oorlog, dus een spoedige terugkeer naar Brussel, waar ze natuurlijk zou worden geconfronteerd met enorme uitgaven?

Tenslotte dient opgemerkt dat in deze nota van 13 mei 1921 nergens sprake is van deze bestelling uit 1916, hoewel die toen ook al bijna drie jaar volledig was afgewerkt. Dit bevestigt dat deze stukken nooit aan de Rijkskas zijn geleverd om ze in omloop te brengen (want dan hadden ze moeten worden opgenomen in de boekhouding van het reservefonds), en dus integraal (?) moeten zijn omgesmolten^[10]. De juiste omstandigheden waarin dit is gebeurd (in Birmingham?, in Brussel?, door/via een metaalhandelaar in Londen?) vormen nog stof voor verdere studie.

[10]

De *Heaton Mint* vond in haar archieven nog 23 stukken met jaartal 1918 (waarvan 12 met omschriften in het Nederlands en 11 in het Frans), die via de Londense munthandelaar *Spink & Son* op de markt zijn gekomen (zie *Numismatic Circular* LXXXV (1977), n° 12, p. 562). Er zijn ook enkele exemplaren met jaartal 1917 gekend, maar de oorsprong daarvan konden we niet achterhalen. En we waarschuwen de lezer ook voor vervalsingen van deze zeldzame stukken (hoogstwaarschijnlijk gemaakt in China).

REPRODUCTIE VAN DE NOTA M.B.T. DE MUNTSLAG DOOR DE HEATON MINT IN 1914^[11]FRAPPE DE MONNAIES DIVISIONNAIRES D'ARGENT EXÉCUTÉE À BIRMINGHAM
EN 1914.R E C E T T E S .

Montant de la frappe	fr. 10.563.162.-
Versements effectués dans la Caisse de l'État au profit du Fonds de prévision monétaire	
Récépissé n° 2523 au Havre le 29 nov. 1917:	fr. 500.000.- *
- 2799 - - - 27 déc. - :	" 500.000.- *
- 12530 à Bruxelles le 25 juin 1920:	" 1.000.000.- *
- 12531 - - - - - :	" 7.563.162.-
- 25116 - - - 20 déc. 1920:	" 1.000.000.- *
	- - - - - fr. 10.563.162.-

* Contre-valeur des pièces de 1 franc de la frappe de 1914
envoyées à la Colonie du Congo belge

D É P E N S E S .

Imputations à faire à charge du Fonds de prévision monétaire.

I° Décompte fourni par M. Josse Allard [...]

Achat de 544 barres d'argent fin (*sic!*) & frais divers:

£ 73.096-9-I à 25.40** = fr. 1.856.649,94

2° Décompte fourni par la Banque Nationale de Belgique [...]

Achat de lingots, frais de frappe, transport, assurance, etc.:

£ 85.898-10-5 à 25.40** = fr. 2.181.822,43

Frais de convoiement de Londres à Bruxelles des 544 barres

d'argent fin (*sic!*) susmentionnées = fr. 5.526,-

fr. 4.043.998,37

** Cours adopté pour la régularisation de toutes opérations effectuées
en livres pendant la période de guerre.

[11] Het origineel getypt document (dat dateert van 13 mei 1921) laat zich moeilijk kopiëren, vandaar dat we het hier zo getrouw mogelijk reproduceren. Deze nota bestempelt de staven (*barres*) verkeerdelijk als zijnde van fijn zilver (*argent fin* = min. 999‰), want op de Londense markt werd dit metaal toen verhandeld in staven met een gehalte van 925‰ (*sterling silver*). De genoemde Josse Allard was de privédirecteur van de Brusselse Munt.